

MAGYAR–SVÉD KULTURÁLIS ÉS TUDOMÁNYOS KAPCSOLATOK, 1945–1948

A II. világháború utáni magyar kulturális diplomáciai orientációt meghatározó *legfontosabb szempontok* alapján Magyarország és Svédország között nem feltétlenül kellett volna elmélyült kapcsolatoknak kialakulniuk. Ennek ellenére a két ország széles körű kulturális–tudományos együttműködési formákat teremtett. A jó viszony nem volt előzmény nélküli, mert – többek között – visszavezethető a magyar és a svéd evangélikus egyház évszázados együttműködésére. A kapcsolat építhetett a két háború közötti civil szervezetek, mindenekelőtt a magyarországi népfőiskolák és a svéd népfőiskolák gyümölcsöző viszonyára is. Az 1945 utáni együttműködés támaszkodhatott a Svédországban élő magyar szociáldemokrata emigrációra, valamint a magyar származású tudósokra. A svéd tudománnyal a magyar kutatók kapcsolata több területen is eredményes volt. És már a II. világháború alatt, Svédország semlegessége miatt, a nyugati hatalmakkal való kapcsolattartás végett Magyarországon fontos szerepet kapott a svéd orientáció. Az antifasiszta hatalmakkal való kapcsolattartás mellett a háborús évek során folyamatosan érkezett hazánkba Stockholmból a nyugati irodalom, mindenekelőtt a német emigráns írók művei.¹ Az ország nemzetközi pozícióinak és a magyarság jó hírének javítása érdekében létesült 1942-ben a *Stockholmi Magyar Intézet*. Az intézet az egyetemi Magyar Intézettől függetlenül, de közös irányítás alatt fejtett ki fontos kulturális missziót.

Tudományos együttműködés

A háború után, Magyarország nemzetközi elszigeteltsége idején fontos szerepet kapott a nagy nemzetközi presztízzsel rendelkező skandináv állam a magyar kultúrdiplomáciában. A kapcsolat fontosságát növelte a svéd tudomány nemzetközi rangja és az a tényező, hogy Svédország a Nobel-díj hazája. Magyarországra nézve igen kedvező volt az is, hogy a háború után a svéd szellemi élet, mindenekelőtt a tudomány érdeklődést tanúsított a magyar kutatások iránt.

Passuth László a Pen Club 1946. június 3–6. közötti stockholmi kongresszusán a svéd illetékesekkel és Lotz János magyar nyelvészprofesszorral (egykori Eötvös-kollégista volt), a stockholmi egyetem Magyar Intézetének vezetőjével találkozáskor arról győződött meg, hogy a Karolinska Intézetbe várják a magyar tudósokat, mindenekelőtt Békésy György egyetemi tanárt, a budapesti tudományegyetem Kísérleti Fizikai Intézetének világhírű kutatóját. Békésy professzort a Nobel-díj egyik fő kurátora, Gunnár Holmgren professzor nagyon fontos kutatási feladatokkal, hallásfiziológiai kísérletek folytatásával kívánta megbízni. Az 1938 óta érvényes meghívás azzal is összefüggésben volt, hogy Békésy György tudományos produktumát a nemzetközi tudományos élet már ekkor oly fontosnak tartotta, hogy a Nobel-díjra esélyesek között szerepelt.²

Mivel Békésy egyéves svédországi tanulmányútjához Magyarországnak igen komoly tudománypolitikai érdeke fűződött, ezért a kulturális kormányzat az utazást támogatta: az ország igen nehéz anyagi helyzete ellenére a kiutazás 220 dolláros költségeit a VKM

magára vállalta.³ A kiutazási engedély megszerzése kezdetben nehézségekbe ütközött. Az 1946–1947-es tanévben azonban már tudományos kutatómunkát végzett a professzor a stockholmi műegyetem Távíró és Telefonkísérleti Intézetében. Békésy György olyan új hallásvizsgáló készüléket készített, amelynek segítségével eldönthető volt, hogy a nagyothallás eredete a hallóidegekben keresendő-e, vagy mechanikus természetű-e a betegség. Kutatási eredményei a „Journal of the Acoustical Society of Amerika” című folyóiratban jelentek meg. A svédországi ösztöndíj lejárta után Békésy 1947 augusztusától a Harvard Egyetem meghívásának tett eleget, ahol optikai vizsgálatokat végzett.⁴

1947-ben további 15 magyar tudós kapott meghívást a Svenska Institutba, ahol kapcsolatba került a svéd tudományos élet kiválóságaival, élükön Herbert Oliveconna agysebésszel. A Wennergren Intézet útján pedig három kutató meghívására került sor. A magyar tudomány svéd elismerését jelzi, hogy az intézet három meghívottja között valamennyien magyar kutatók voltak: a biológus Tóth László, az orvos Balázs Endre és a sejtkutató Matolcsi Gedeon.⁵

A magyar tudománypolitika a svéd tudománnyal való kapcsolatkiépítést kezdetől fontosnak tartotta. Az Országos Ösztöndíjtanács 1945. augusztus 23-án kiírt új kutatási pályázatai közül kettő Svédországba szóló kutatási lehetőséget tartalmazott.⁶ A mindjobban kiépülő magyar–svéd kapcsolatokat reprezentálja, hogy 1947 januárjában magyar tudósokat és egyetemi hallgatókat hívtak meg Svédországba.

Magyar intézetek, lektorátusok, tanszékek

A magyar tudományos kapcsolatok és a magyar kultúra háború utáni svédországi pozícióinak kiépítésében igen fontos szerepet játszott a stockholmi egyetem Lotz János vezette Magyar Intézete, amely a magyar nyelv oktatásával, kiadványok előkészítésével, valamint előadások rendezésével missziót teljesített. Az intézet kiadványsorozata 23 kötetet jelentetett meg. Többek között kiadta Kosáry Domokos „Ungerus Historia”-ját és a Jókai-kódex faximiléjét. Az intézet nemzetközi könyvcserevel is foglalkozott, és tudományos kapcsolatokat is fenntartott az USA, Olaszország, Dánia, Norvégia, Hollandia és Svájc kutatóival. A Magyar Intézetnek nagy könyvtára és hatalmas fényképgyűjteménye is volt, amelyeket több stockholmi kiállításon is igénybe vettek. Mint az egyetemi Magyar Intézet igazgatója Lotz János előadásokat tartott a stockholmi egyetemen is.

Lotz János tervei között szerepelt a hungarológiai sorozat további kötetének angol nyelven történő megjelentetése. Ki kívánt adni egy általános művelődéstörténeti kiadványsorozatot, továbbá publikálni kívánta a magyarországi bölcsészdoktori és egyéb disszertációk kivonatos összefoglalását. Mikrofilmre akarta vinni az egész középkori kódex- és oklevéltanyagot, valamint Bartók és Kodály népdalgyűjteményét. A tervezet tartalmazta egy nagy magyar szótár kiadását is. Minden eddiginél nagyobb terjedelemben fel kívánta dolgozni a magyar nyelvet statisztikai és fonetikai szempontból. Lotz János úgy látta, hogy az elképzelések megvalósulása a stockholmi egyetem Magyar Intézetét a magyar szellemi élet jelentős tényezőjévé tenné, és nemzetközi tudományos elismerést szerezne Magyarországnak.⁷ Az intézet kulturális diplomáciai jelentőségét növelte, hogy a magyar állam tulajdonában lévő Stockholmi Magyar Kultúrintézet 1945. június 30-tól anyagi okok miatt kénytelen volt működését szüneteltetni.⁸

Mivel a magyar kultúrkormányzat fontosnak tartotta a Magyar Kultúrintézet munkáját, ezért Bassola Zoltán VKM államtitkár 1946. október 18-án levelet írt Böhm Vilmos követnek az intézet újbóli felállítása ügyében. A nagy nemzetközi tapasztalatokkal rendelkező Böhm is igen fontosnak tartotta a Stockholmi Magyar Kultúrintézet újbóli megnyitását, ezért a kezdeményezést egyértelműen támogatta. Bár a VKM-nek megfelelő pénzügyi fedezet nem állt rendelkezésére, az intézet felállítását más kultúrintézmények terhére mégis biztosította.⁹ A kulturális politikai prioritások lehetővé tették, hogy 1946. november 7-én 40 000 Ft ellátmánnyal, Lotz János vezetésével újból megkezdje működését a Magyar Kultúrintézet.¹⁰

Bassolával és Böhmmel ellentétben Lotz János 1947 tavaszán feleslegesnek tartotta a kultúrintézet tevékenységét, mert annak működése egy szélesebb keretű egyetemi Magyar Intézettől aligha térhet el. Lotz úgy látta, hogy a kultúrintézet létrehozásával a Stockholmban lévő hungarológiai anyag csak megoszlik. Szerinte az a különleges kulturális diplomáciai szempont, amely a háború alatt az intézet felállítását indokolta, 1947 tavaszán már nem forog fenn. Az volt a véleménye, hogy furcsa hatást keltenek a svédeknél azzal, hogy a segélyben részesülő Magyarország megkettőzi kulturális intézményeit. A csekély hallgatói érdeklődés miatt Lotz nem értett egyet azzal sem, hogy az uppsalai egyetemen magyar lektorátus létesüljön; nem tartotta időszerűnek lektorátusok felállítását Lundban és Göteborgban sem.¹¹

A svédországi hungarológia pozitívan állt a magyar nyelv oktatásának kiterjesztése mellé. Különösen jól viszonyult a magyar oktatáshoz Björn Collinder, az uppsalai egyetem professzora. Collinder egyetértett azzal, hogy Uppsalában külön magyar lektorátust állítsanak fel. Továbbá azt is támogatta, hogy Svédországba rendszeresen magyar nyelvészszakistákat hívjanak meg hosszabb előadás-sorozatra, ugyanakkor nem tartotta időszerűnek Lundban és Göteborgban magyar lektorátusok felállítását.¹² Az újabb intézményi fejlesztésekkel szemben Lotz azt javasolta, hogy svédországi magyar tudományos pozíciók erősítésére szánt összeg ne oszadjék meg több tudományos intézmény között. Lotz szerint inkább az volna kívánatos, ha a stockholmi egyetem Magyar Intézete nemzetközileg is jelentős kulturális-tudományos tevékenységet fejtene ki, olyat, amelyet Svédország nemzetközi kulturális helyzete indokol.¹³

Mivel a magyar kulturális kormányzat a magyar nyelvtanítás svédországi kiszélesítését fontosnak tartotta, ezért a kultuszminister 1947 februárjában levelet intézett Björn Collinderhez a magyar nyelv oktatása további megszervezése ügyében. A pozitív döntés után Keresztury Dezső hálaival vette tudomásul, hogy az Előkészítő Bizottság 9000 koronát biztosított a svédországi magyaroctatás részére.¹⁴

Művészeti kapcsolatok

A művészeti kapcsolatok 1946 őszén már kiépültek a két ország között. Igen sikeres volt a zenei együttműködés. 1946. október 17-én a stockholmi operában felújították az Igor herceget, ahol Oláh Gusztáv operaházi főrendező Issay Dobrowennel együtt rendezte a zeneművet. A svéd lapok kiemelték a két művész szerepét a repríz körül, és azt is megírták, hogy Oláh Gusztáv Budapesten ismerkedett meg Dobrowennel, és azóta is fenntartják kapcsolatukat. A stockholmi újságok rendkívül melegen emlékeztek meg Oláh Gusztáv rendezői képességeiről és kitűnő munkájáról; az egyik lap a kiváló svéd rendezővel Thoroff Janssonnal emelte egy szintre, és arról írt, hogy Oláh Gusztáv a magyar Thoroff Janson.

Oláh Gusztáv sikeres rendezése után a stockholmi operaház azzal a tervvel is foglalkozott, hogy Verdi Traviátájának rendezésével szintén őt bízzák meg. Mivel Oláh Gusztáv nagy hatást gyakorolt a svéd közönségre és a zenei életre, ezért a rendező tevékenységét Böhm Vilmos nagykövet rendkívüli kulturális eseménynek tartotta. A diplomata tisztában volt azzal, hogy a stockholmi opera nem versenyezhet a világ első operaházával, de a rendezés dolgában az első vonalban van, és ezért kitüntetésszámba megy, ha egy magyar művész az egész világon híres svéd rendező mellett ilyen elismerést nyer. Szerinte a kulturális diplomácia szempontjából helytelen, hogy a magyar lapok nem vagy alig foglalkoztak Oláh stockholmi szereplésével. Böhm Vilmos jól látta, hogy Magyarország külpolitikai helyzetében az ilyen kulturális események, a kiváló teljesítmények rendkívül hasznosak az ország nemzetközi megítélése szempontjából. Böhm ezért arra kérte a Külügyminisztériumot, hogy jobb propagandát csináljanak Oláh Gusztávnak.¹⁵ A magyar és a svéd zene háború utáni együttműködését pozitívan befolyásolták a Svédországban élő magyar zeneművészek. Egyesek hazatelepülve ismételten bekapcsolódtak a magyar zenei életbe. A magyar zenei élet nemzetközi pozícióinak megerősítése szempontjából nagy jelentősége volt annak, hogy 1946. május 26-án, többévi kényszerű távollét után hazatelepült Tóth Aladár és felesége, Fischer Annie. Fischer Annie első fellépésével (1946. június 19.) is a svéd–magyar kapcsolatokat erősítette, mert koncertjén Wallenbergnek, a magyarországi zsidók ezreinek életét megmentő diplomatának állított emléket. A svéd zenével ugyancsak magyar származású muzsikusként teremt kapcsolatot.

A magyar–svéd zenei kapcsolatok részeként 1947 tavaszán Magyarországon vendégszerepelt Garaguly Károly. A magyar származású művész sikeres fellépése mellett 1947. május 8-án igen elismerően nyilatkozott a magyar zenei életéről a svéd rádióban. Garaguly szerint a zenekultúra Magyarországon soha nem volt olyan élénk, mint 1947 tavaszán. Az Opera állandóan táblás ház előtt játszik, és a zenekarok soha nem látott lelkesedéssel áldoznak a zenekultúrának. Véleménye szerint az a megértés, amelyet a magyar közönség Berwaldo Alven és Lars Erik Larsson műveivel szemben mutatott, nagyban szolgálják a két nép kulturális együttműködésének ügyét. Nem véletlenül hívta fel Böhm újólag arra a figyelmet, hogy a jó kulturális kapcsolat többet ér, mint a politikai propaganda.¹⁶

Könyvcseré és könyvtárközi együttműködés

Az 1945 utáni magyar kulturális kapcsolatok szerves része volt a könyvtárközi kapcsolatok újbóli kiépítése, a háborús események miatt megszakadt könyv- és folyóiratanyag pótlása. A kérdés rendkívüli művelődési jelentősége miatt az ügyben a politikai és társadalmi szervezetek egyaránt aktivizálódtak. Igen érdekesnek mondható a Képzőművészeti Főiskola diákjainak 1946. április 12-i kezdeményezése. A főiskola ifjúsági köre Nyíró Gyula vezetésével azzal a kérelemmel fordult a vallás- és közoktatási miniszterhez, hogy járuljon hozzá a Svéd Királyi Képzőművészeti Akadémia számára ajándékozandó könyvek megvásárlásához. A kiküldendő kötetek között szerepelt Kállay Ernő: Mednyánszky László; François Gachot; Csontváry; Fenyő István; Szőnyi István; Artinger Imre; Egry József; Farkas Zoltán; Munkácsy Mihály; Hoffmann Edit; Szinyei Merse Pál; Petrovics Elek; Rippl-Rónai; valamint Petrovics Elek Ferenczy Károlyról írott munkája.

A hallgatók kezdeményezését a háború utáni kulturális diplomáciában több területen is tevőlegesen szerepet vállaló Cs. Szabó László főiskolai tanár felkarolta. 1946. április

12-én támogató levelet küldött Keresztury Dezső kultuszminiszternek a svéd főiskoláknak küldendő könyvekkel kapcsolatban. Cs. Szabó szerint a diákok akciója rokonszenves, s jól szolgálja a magyar művészet külföldi terjesztését.¹⁷ A főiskolások kezdeményezéséhez a VKM 1946. április 19-én hozzájárult. A listát Pátzay Pál, a VII. ügyosztály vezetője készítette. A könyvekben bemutatott művészek között szerepelt Derkovics György, Vaszary János, Bernáth Aurél, Nagy István, Medgyessy Ferenc, Szinyei Merse Pál. A könyvek kiküldésére azonban nem került sor, mert a X. ügyosztály anyagiak miatt a javaslatot elutasította.¹⁸

A háború utáni magyar diplomáciai karban a nagykövetek többsége preferálta a kulturális kapcsolatokat, és közülük többen szerepet vállaltak könyvakciókban is. Különösen sokat tett a cél érdekében Böhm Vilmos. A budapesti kezdeményezések alapján érintkezésbe lépett a svéd főiskolák illetékes hivatalaival, arra kérte őket, hogy az 1940 óta megjelent folyóiratokat és tudományos könyveket bocsássák a magyar főiskolák rendelkezésére, hogy a magyar főiskolai könyvtárakat ezekkel a könyvekkel és folyóiratokkal kiegészíthessék. A könyvszerző akcióra a legtöbb svéd egyetem készségesen reagált. A göteborgi műszaki főiskola professzora, Dr. Erik Hemlin például azonnal följánlotta, hogy a kért könyveket elküldi a követség címére. Hemlin professzornak további kérése az volt, hogy a budapesti műegyetem illetékes professzorai lépjenek vele közvetlen érintkezésbe és írják meg, mire van szükségük, mert ő minden tekintetben készségesen rendelkezésükre áll.

A lundi egyetem könyvtárosa, Carlquist pedig a szegedi, a debreceni és a budapesti tudományegyetem részére kívánt folyóiratokat és könyveket küldeni. A lundi egyetem is arra kérte a magyar egyetemek professzorait, hogy lépjenek velük összeköttetésbe. Böhm Vilmos a sikeres könyvakciók ellenére továbbra is fontosnak tartotta a könyv- és folyóiratbeszerzést, azt, hogy a magyar tudományos intézmények és a könyvtárak állományát kiegészíthessék ajándékkönyvekkel és folyóiratokkal.¹⁹

A kitartó könyvgyűjtés meghozta az eredményt, mert 1946 júniusában a stockholmi egyetem több mint 200 kötet könyvet bocsátott a magyar követség rendelkezésére, amelyet a budapesti egyetemnek ajándékozott. A könyvgyűjtő és -beszerző akciót irányítók arra törekedtek, hogy minden hiányzó munkát eljuttassanak Magyarországra. Böhm Vilmos követ és Lotz János professzor azokat a könyveket, amelyeket a svéd könyvtárak nem nélkülözhettek, de amelyekre a magyar tudományos életnek szüksége volt, lefilmettette a magyar tudományos intézetek számára. Böhm és Lotz például lefotóztatta a biokémikusoknak az 1944–1946 közötti időszak legjelentősebb tudományos eredményeit felölelő könyveit.²⁰

A hidegháború negatív hatása

Az eredményesnek mondható kapcsolatok jogán Svédország 1947 őszén indítványozta, hogy magyar kulturális delegáció utazzon Stockholmba a két ország közti egyezmény kidolgozására. A magyar–svéd kulturális egyezmény megkötésének gondolata svéd részről akkor merült fel, amikor Lotz János 1947. szeptember elején a magyar–svéd művelődési kapcsolatokról megbeszéléseket folytatott Granberg Gunarral, a Svéd Intézet igazgatójával. A tárgyaláson Granberg kifejtette, hogy örömmel látná, ha a magyar kulturális delegáció leningrádi tárgyalásainak befejezése után Stockholmba is ellátogatna, és a megbeszéléseket konkrét megállapodásokká fejlesztenék.²¹

A politikai viszonyok magyarországi és nemzetközi alakulása miatt a delegáció utazására nem került sor. 1947 őszétől az MKP befolyása alá kerülő magyar kulturális diplomácia és művelődéspolitikai az eddigiektől eltérő prioritásokat alakított ki. A magyar-svéd kulturális kapcsolatokban meghatározó szerepet játszó Lotz János is távozott Svédországból és a Columbia Egyetem professzora lett. A hidegháború kifejlődése, a világ kulturális kettészakadása után az egységes fellépést demonstráló népi demokráciák a nyugati kapcsolatokat a legminimálisabbra redukálták. A polgári demokrácia talaján álló semleges Svédországgal is hasonló viszony alakult ki. Elmélyült kapcsolatok csak a „détente” hatására az 1960-as évek második felétől bontakoznak ki.

Jegyzetek

- 1 Varga Sándor: A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem 1945-1975. Budapest, 1985. 27.
- 2 Új Magyar Központi Levéltár (UMKL) XIX-I-1e, 1946-95035. A legmagasabb tudományos elismerést, a Nobel-díjat Békésy 1961-ben kapta meg.
- 3 UMKL-XIX-I. 1e, 1946-78027
- 4 UMKL-XIX-I. 1e, 1947-169143
- 5 UMKL-XIX-I. 1e, 1947-172264
- 6 Magyar Közlöny, 1945. no 108., Kis Újság, 1947. január 22.
- 7 UMKL-XIX-I. 1e, ikt. sz. nélkül
- 8 UMKL-XIX-J-1-k, 1946-60333/6
- 9 UMKL-XIX-I. 1e, 1946-120592
- 10 UMKL-XIX-I. 1e, 1946-137168
- 11 UMKL-XIX-I. 1e, 1947-130582
- 12 UMKL-XIX-I. 1e, 1947-30583
- 13 UMKL-XIX-I. 1e, ikt. sz. n.
- 14 UMKL-XIX-I. 1e, 1947-30532
- 15 Breuer János: Negyven év magyar zenekultúrája. Budapest, 1985. 83., UMKL-XIX-I. 1e, 1947-178380
- 16 UMKL-XIX-I. 1e, 1947-178380
- 17 UMKL-XIX-I. 1e, 1946-45661
- 18 UMKL-XIX-I. 1e, 1946-45660
- 19 UMKL-XIX-I. 1e, 1946-72579
- 20 UMKL-XIX-I. 1e, 1946-72580
- 21 UMKL-XIX-I. 1e, 1947-152294